

Henryk Duda

ORCID: 0000-0002-5514-7515

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Lingwistyczny rodowód barona *Kudkudaka*

Streszczenie

W artykule poddano analizie pochodzenie przezwiska *Kudkudak*. Nosi je jeden z drugoplanowych bohaterów sagi o Wiedźminie Andrzeja Sapkowskiego. Analiza prowadzi do wniosku, że ta dźwiękonaśladowcza nazwa własna nie jest indywidualnym neologizmem Sapkowskiego. W różnych wariantach fonetycznych występuje w polszczyźnie kresowej, skąd trafiła do tekstów literackich. Jej źródłem jest najprawdopodobniej ukraiński wyraz *kudkudak* (кудкудак), który oznacza głos kury, jest naśladowaniem głosu kury. Źródłem inspiracji Sapkowskiego była albo polszczyzna jego rodziny ze strony ojca, albo literatura dla dzieci, najprawdopodobniej wiersz Jana Brzechwy *Kokoszka- smakoszka*.

Słowa kluczowe: nazwy własne w literaturze, polsko-ukraińskie kontakty językowe, język osobniczy, nazwy własne w prozie Sapkowskiego, geneza przezwiska Kudkudak

Wstęp

Analizując język osobniczy autora utworu literackiego, niejednokrotnie stajemy wobec pytania, czy jego charakterystyczne cechy stylistyczne, powtarzające się właściwości strukturalne, czy wreszcie charakterystyczne jednostki leksykalne są tylko artystyczną kreacją, czy też są właściwościami jego języka codziennego, językiem przyswojonym w domu rodzinnym i najbliższym otoczeniu. Zagadnienia te są dobrze znane i nieraz były roztrząsane w literaturze przedmiotu¹.

1. Baron *Eylembert z Tigg vel Kudkudak*

W tym tekście przyjrzymy się jednej nazwie osobowej w twórczości Andrzeja Sapkowskiego. Drugoplanowym bohaterem jego sagi o Wiedźminie jest baron Eylembert z Tigg, którego towarzystwo obdarzyło przezwiskiem *Kudkudak*.

¹ Szybki wgląd w problematykę badań nad idiolektami daje np. Anna Kozłowska w opracowaniu *Miejsce badań nad idiolektami w obrębie językoznawstwa*, „Poznańskie Spotkania Językoznawcze” 2015, t. 30, s. 71-83.

„– Kudkudak! – mruknęła Calanthe, szturchając Drogodara. – Wesoło będzie. [...] – Witajcie nam, panie Kudkudaku – rzekła ceremonialnie królowa. Najwyraźniej przydomek barona zrośnięty był z nim trwalej niż rodowe nazwisko. – Rada wam jestem za przybycie”².

Dla współczesnego polskiego czytelnika przezwisko *Kudkudak* nie jest czytelne, przynajmniej do czasu aż narrator Sapkowskiego nie wyjaśni, skąd się ono wzięło:

„*Kudkudak*, dowodząc celności swego przezwiska, zagadał nagle jak prawdziwa kwoka, budząc powszechną wesołość wśród biesiadników, a konsternację wśród służby, przekonanej, że ptak, drwiąc z jej czujności, dostał się jakoś z dziedzińca na salę”³.

Jak widzimy, potocznym polskim odpowiednikiem *Kudkudaka* mógłby być onim *Gdakacz*. Gdakacz u Sapkowskiego również się pojawia, ale w świecie sagi o Wiedźmie funkcjonuje jako doraźny epitet, a nie jako nazwa własna.

„– Po czyjej ty stronie stoisz, Kudkudak? – wrzasnął Rainfarm z Attre.
– Cicho! Niech mówi!
– Ten zapowietrzony gdakacz obraża majestat!”⁴

Przynajmniej dwie grupy czytelników od razu dostrzegą, że przezwisko *Kudkudak* nie jest neologizmem Sapkowskiego. Pierwsza z nich to językoznawcy z przygotowaniem historycznym, którzy dostrzegą etymologiczny związek przezwiska *Kudkudak* z rzeczownikiem *gdakacz* oraz osoby pochodzenia kresowego, a także Ukraińcy i Białorusini, jeśli poznali język polski w takim stopniu, by czytać Sapkowskiego.

2. Rodowód literacki *Kudkudaka*

Dość powszechnie wiadomo, że Sapkowski sporo korzysta z Sienkiewicza. W tych rozważaniach wystarczy, że ograniczymy się do przytoczenia opinii Piotra Żołędzia – literaturoznawcy i autora monografii o cyklu wiedźmińskim Andrzeja Sapkowskiego⁵:

² A. Sapkowski, *Ostatnie życzenie. Miecz przeznaczenia*, Warszawa 1993, s. 128.

³ Ibidem, s. 132.

⁴ Ibidem.

⁵ P. Żołędź, *Potworność i krytyka. Studia o cyklu wiedźmińskim Andrzeja Sapkowskiego*, Kraków 2018. W tej monografii Żołędź dwukrotnie pisze o związkach prozy Sapkowskiego z Sienkiewiczem (zob. s. 66 i 69), ale nie wspomina bezpośrednio o Kudkudaku.

Trudno byłoby wyliczyć wszystkie poziomy, na których twórca *Trylogii* jest obecny w świecie wiedźmina. Na pewno bardzo silnie obecny jest na płaszczyźnie językowej, ale nie tylko. W opowiadaniu *Kwestia ceny* Geralt ma na sobie strój z herbem Czteroroga, który Sapkowski zapożyczył z *Potopu*. Jest też postać stanowiąca parodię jednego z towarzyszy Kmicica – mowa o Zendzie, przekształconym przez Sapkowskiego w Kudkudaka⁶.

O Zendzie, towarzyszu Kmicica, z hulaszczego okresu jego życia, w pierwszym tomie *Potopu* Sienkiewicz pisze:

„[...] i Zend, kawalkator, który zwierza i wszelkie ptactwo udawać umiał, człowiek niepewnego pochodzenia, choć się szlachcicem kurlandzkim powiadał; będąc bez fortuny, konie Kmicicowi ujeżdżał”⁷.

„Zend zaśmiał się tak, jak śmieje się puszczyk, aż się konie zestrążyły [...]”⁸.

„Ledwie minęli pierwsze drzewa, ogromne stado wron zawichrzyło nagle nad ich głowami. Zend począł zaraz krakać przeraźliwie, tysiące głosów odpowiedziało mu z góry”⁹.

Uprzedzając nieco tok wyводу, stwierdzamy, że dźwiękonaśladowcze przezwisko *Kudkudak* lepiej charakteryzuje bohatera Sapkowskiego i łatwiej utrwała się w pamięci niż Sienkiewiczowski *Zend*¹⁰.

3. Sapkowski o nazwach własnych

Przyjmując ustalenia literaturoznawców co do literackich koneksji barona Kudkudaka, wracamy do zagadnień onomastycznych. W rozmowie z prof. Stanisławem Beresiem na pytanie o pomysły na imiona dla swoich bohaterów Sapkowski odpowiada:

⁶ K. Pilawa, P. Żołędź, *Polak czy kosmopolita? Niejednoznaczna tożsamość Geralta z Rivii. Z Piotrem Żołędziem rozmawia Konstanty Pilawa*, <https://klubjagiellonski.pl/2018/12/11/polak-czy-kosmopolita-niejednoznaczna-tozsamosc-geralta-z-rivii/> [dostęp: 10.02.2023].

⁷ H. Sienkiewicz, *Potop*, t. 1, Warszawa 1886, s. 33.

⁸ Ibidem, s. 53.

⁹ Ibidem, s. 70.

¹⁰ Charakteryzując nazwiska szlachty w *Trylogii* Sienkiewicza, Zofia Kurzowa zauważa, że „dla większości szlachty, od karmazynowej do szaraczkowej, a walczącej po stronie Rzeczypospolitej, wybiera Sienkiewicz takie «sztandarowe» [tj. na *-ski* i *-owicz* – H.D.] polskie nazwiska”. Wśród niewielu wyjątków od tej reguły są m.in.: *Rekuć*, *Uhlik*, *Kulwiec* i *Zend* w Lubiczu. Zob. Z. Kurzowa, *Uwagi o nazwach bohaterów Trylogii Sienkiewicza*, [w:] *Symbole philologicae in honorem Witoldi Taszycki*, red. S. Hrabec i in., Wrocław 1968, s. 185-186. Rodzaj onomastycznej charakterystyki bohaterów?

„Czasami są to imiona mówiące, a czasami zostają zaczerpnięte z »materii legendarnej«. Większość nazwisk jednak wymyślam, zawsze starając się, by ładnie brzmiały i ładnie wpasowywały się w rytm i kadencję frazy, a zwłaszcza dialogu. Poznając stopniowo kanon *fantazy*, przysiągłem sobie, że kiedy sam zacznę pisać, jak ognia unikał będę w onomastyce imion jednosylabowych, przywodzących na myśl kaszel, czkawkę i inne niemiłe odgłosy, jakie ludzki organizm niekiedy wydaje, zwłaszcza po objedzeniu względnie przepiciu”¹¹.

Z perspektywy niniejszego artykułu istotna jest kwestia, co to znaczy „wymyślić nazwę”. Czy Sapkowskiemu chodzi o tworzenie neologizmów, tj. tworzenie nowych nazw według reguł słowotwórstwa onomastycznego? Czym jest ta „materia legendarna”, z której czerpie autor sagi o Wiedźminie? Myślę, że ważnym źródłem onimów może być także język, te jego pokłady, które nie są w najszerszym użyciu, a umiejętnie dobrane stają się ozdobą jego utworów. Stanowisko Sapkowskiego wobec nazw własnych podsumujmy jego słowami:

„Poza tym, co tu dużo gadać. Onomastyka jest sztuką samą w sobie i do tego trzeba mieć po prostu talent. Ja się tym wcale nie chwaleb”¹².

Naszym zdaniem, przynajmniej w przypadku przydomka *Kudkudak*, Sapkowski go nie wymyślił, lecz dokonał trafego wyboru z „materii” nie tyle „legendarnej” co po prostu językowej.

4. Językoznawca o nazwach własnych u Sapkowskiego

Nazwy własne w twórczości Sapkowskiego stały się przedmiotem analizy Michała Szelewskiego. Zdaniem tego badacza:

„Przydomki, przydomki i pseudonimy, często noszące charakter deskrypcji i nazw mówiących, pojawiają się w utworach pisarza jako element nominujący w zastępstwie typowego imienia lub jako uzupełnienie nazwy danego denotatu [...], spełniając przy tym różnorakie funkcje stylistyczne [...]. W większości są to określenia indywidualne, prymarne i sekundarne: [...] – wskazujące na cechy psychiczne, poziom umysłowy lub charakterystyczne zachowania bohatera: *Lwica z Cintry*; *Kudkudak*

¹¹ A. Sapkowski, S. Bereś, *Historia i fantastyka*, Warszawa 2005, s. 268-269.

¹² Ibidem.

(od formy dźwiękonaśladowczej oddającej charakterystyczne odgłosy wydawane przez kury i koguty; bohater sływał z mistrzostwa w wydawaniu tych dźwięków)¹³.

Tenże badacz zaliczył przydomki, przezwiska i pseudonimy do nazw nieautentycznych, „mimo iż niektóre z nich mogłyby być potraktowane jako formy autentyczne, stosowane już wcześniej w realnej rzeczywistości, bądź literaturze”¹⁴. Nie sądzę jednak, byśmy mogli zgodzić się z taką konkluzją:

„Nie istnieje [...] żadne autentyczne źródło, na którym można by oprzeć twierdzenie o autentyczności danego onimu”¹⁵.

Z pewnością nie istnieje jedno źródło, lecz istnieją zarówno bazy danych (słowniki, korpusy, literatura przedmiotu, wyszukiwarki internetowe), jak i onomastyka, która wypracowała różnorodne metody rozwiązywania różnego typu zagadek onomastycznych, także tych związanych z funkcjonowaniem nazw własnych w literaturze. W niniejszym artykule pokazuję, że *Kudkudak* ma jakąś genealogię lingwistyczną i można ją z pewnym prawdopodobieństwem odtworzyć, pokazując przy okazji, jak onomastyka funkcjonuje w literaturze. Można się natomiast zgodzić z innym uogólnieniem Szelewskiego co do nazw własnych u Sapkowskiego. Zacytujmy:

„Cechą charakterystyczną antroponimii (i nie tylko) Sapkowskiego jest wyraźnie widoczne poczucie humoru, z jakim nominuje on wielu swoich bohaterów [...]”¹⁶.

5. Materiał językowy

Poniżej przedstawiam dane lingwistyczne czy – jak mówiło i pisało starsze pokolenie lingwistów – materiał językowy. Wyraz, bo jeszcze nie onim, *kudkudak* znalazłem w kilku tekstach, które jak zobaczymy da się ze sobą w pewien sposób połączyć, a ten związek prowadzi nas do rozwiązania zagadki lingwistycznej genealogii barona Kudkudaka.

¹³ M. Szelewski, *Nazewnictwo literackie w utworach Andrzeja Sapkowskiego i Nika Pierumowa*, Toruń 2003, s. 60.

¹⁴ Ibidem, s. 61.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem, s. 136.

5.1. DonGURALesko (1980-)

Wyraz *kudkudak* pojawia się m.in. w utworze poznańskiego rapera DonGURALesko. W utworze pt. *Dziadu* DonGURALesko śpiewa / recytuje:

„A one mówią do mnie »Dziadu,
podobno jesteś raperem z Bieszczadu?«
A ja na to »kudkudak« (kudkudak)
A ja: »owszem«, a ja: »tak«
A one mówią do mnie »Dziadu, [...]«¹⁷.

Przytoczony fragment pokazuje, że nie mamy tu do czynienia z językiem osobniczym autentycznego poznaniaka (właściwie Piotr Górny, ur. 8 marca 1980 r. w Poznaniu)¹⁸, lecz jest to ewidentny przejaw intertekstualności. DonGURALesko wyraźnie wykorzystuje w tym utworze fragmenty znanego wiersza Jana Brzechwy pt. *Kokoszka-smakoszka*¹⁹. Takie korzystanie z dorobku innych autorów u tego rapera jest częste. Przeczytajmy np. jeszcze fragment pierwszej zwrotki tego samego utworu:

„Idzie Grześ przez wieś, niesie swój worek
coś pusto, wszyscy przed telewizorem
Uciekli na YouTube albo na Facebooku:
»srutututu, sołtys popełnił seppuku«
A kuku, to nowe chochołów odmiany,
mamy lepszej zmiany omamy (kuku kuku)
Witamy»²⁰.

Widzimy tu bezpośrednie nawiązanie do znanego wiersza Juliana Tuwima *Idzie Grześ*: „Idzie Grześ / Przez wieś, / Worek piasku niesie ...”²¹. Dokładniejsza analiza całości tekstu pokazałaby prawdopodobnie także inne związki intertekstualne tego utworu DonGURALesko.

¹⁷ DonGURALesko, *Latające ryby*, [CD], Shpady 2019.

¹⁸ Informacje biograficzne za: *Donguralesko*, *Wikipedia. Wolna encyklopedia*, [online:] <https://pl.wikipedia.org/wiki/Donguralesko?oldid=69509976> [dostęp: 10.02.2023].

¹⁹ J. Brzechwa, *Wiersze wybrane*, wyd. 3 zm. i rozsz., Warszawa 1959, s. 265.

²⁰ DonGURALesko, *Latające ryby*, op. cit.

²¹ J. Tuwim, *Wiersze*, t. 2, Warszawa 1986, s. 522.

5.2. Jan Brzechwa (1898-1966)

Jak już wiemy, DonGuralesko nawiązuje do wiersza Brzechwy *Kokoszka-smakoszka*. Dokładniej rzecz ujmując, raper wykorzystuje powtarzający się po każdej zwrotce wiersza Brzechwy refren:

„Kura na to: »Kud-ku-dak,
A ja – owszem! A ja – tak!«”²²

W przypadku tej analizy ważna jest jeszcze jedna informacja: Brzechwa urodził się 15 sierpnia 1898 r. w Żmerynce, na Podolu (dziś centralna Ukraina), młodość spędził na Kresach i w Rosji. Pierwsze utwory publikował w Petersburgu i w Kijowie²³. Tak jak wielu przedstawicieli inteligencji swego pokolenia znał język rosyjski jako język urzędowy oraz ukraiński jako język sfer niższych. Zapewne z ukraińskiego albo z polszczyzny kresowej – co na jedno wychodzi – znany mu był czasownik *kudkudaczyć* oraz dźwiękonaśladowcze *kudkudak*. O tej onomatopei Mirosław Bańko pisze:

„[...] wbrew pozorom nie jest autorskim neologizmem Brzechwy, lecz zapożyczeniem z ukraińskiego *kudkudach* [sic!], które Brzechwa musiał dobrze znać, gdyż na Ukrainie się urodził, a w Rosji spędził dzieciństwo”²⁴.

5.3. Oskar Kolberg

O tym, że kura *kudkudacze* na Pokuciu, zaświadcza Oskar Kolberg:

„Kura zwykła mówić:
Kudkudak, kudkudak,
Znesu jajec jak kułak”²⁵.

²² J. Brzechwa, *Wiersze wybrane...*, op. cit., s. 265.

²³ *Współcześni polscy pisarze i badacze literatury. Słownik biobibliograficzny*, red. J. Czachowska, A. Szałagan, t. 1, Warszawa 1994, s. 306 i nast.; *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, red. J. Krzyżanowski, t. 1, Warszawa 1984, s. 113.

²⁴ M. Bańko, *Słownik onomatopei, czyli wyrazów dźwięko- i ruchonaśladowczych*, Warszawa 2009, s. 98.

²⁵ O. Kolberg, *Pokucie. Obraz etnograficzny*, t. 3, Kraków 1888, s. 142.

Mirosław Bańko wspomina jeszcze zanotowaną przez Kolberga piosenkę ludową z Wołynia (Równe, Łuck), w której mamy ten dźwiękonaśladowczy wyraz w nieco innej postaci: *kokudak*:

„Oj ne znaw czołowik,
jak na świti żyty,
kazaw sobi czołowik
kuroczku kupyty.
Jak kuroczka kokudak
po siniuszkam chodyt'
och i tiery wodyt”²⁶.

W pierwszym przytoczonym fragmencie mamy poświadczone nie tylko, jak kura gdacze – ważniejsze, że kura mówi po ukraińsku. Czasownik *znesu* (pol. *zniosę*) ma ukraińskie cechy fonetyczne. Nie ma podstaw, by wątpić, że drugi fragment, żartobliwa piosenka z Wołynia, jest w języku ukraińskim.

5.4. *Kudkudaczyć* u Michała Czajkowskiego (1804-1886)

Czasownik *kudkudaczeć* znalazła w utworach Michała Czajkowskiego Halina Karaś:

„[...] *kudkudaczeć* ‘gdakać’: »Z alkierza wyjrzała kura kwoka, *kudkudacze* i grono piskląt do niej się zbiegło«. II 231. W SW *gwar. kud kuda* ‘naśladowanie głosu kury’, bez cytatu. Ukr. *кудкуда[ка]ти, -чу*²⁷.

Michał Czajkowski (w pisowni z epoki: Czaykowski), herbu Jastrzębiec, znany też jako Sadyk Pasza, urodził się w 1804 r. w Halczyńcu, w okolicach Berdyczowa, w tym też mieście kształcił się, zanim w 1828 r. zaczął studia na Uniwersytecie Warszawskim. Pisarz i poeta zaliczany do szkoły ukraińskiej polskiego romantyzmu²⁸. Nie dziwi więc, że w jego polszczyźnie jest wiele ukrainizmów²⁹. Niektóre z nich,

²⁶ O. Kolberg, *Wołyń*, Wrocław – Kraków – Warszawa 1964, s. 376; M. Bańko, *Słownik onomatopei...*, op. cit., s. 98.

²⁷ H. Karaś, *Wschodniosłowiańskie zapożyczenia leksykalne w powieści Michała Czajkowskiego „Stefan Czarniecki”*, „Prace Filologiczne” 1992, t. 37, s. 370.

²⁸ Biogram Czajkowskiego zob. m.in. *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny...*, op. cit., t. 1, s. 157-158.

²⁹ Więcej zob. H. Karaś, *Wschodniosłowiańskie zapożyczenia leksykalne w powieści Michała Czajkowskiego „Stefan Czarniecki”...*, op. cit.

tak jak odnaleziony przez Halinę Karaś czasownik *kudkudaczeć*, w późniejszych wydaniach mogły ulec nieprzewidywalnym transformacjom.

„Czasem także – pisze Karaś – [wydawca powojenny, Warszawa 1961] przekręcał zapożyczone z ukraińszczyzny wyrazy, sądząc zapewne, że są to pomyłki druku, np. *kudkudacze* (ukr. кудкуд[ка]ти, -чу = gdakać) zmieniono na *kurkudacze*, nieznanne polszczyźnie. Dopiero sięgnięcie do wydań wcześniejszych rozwiązuje zagadkę³⁰.

Takie działania wydawców (redaktorów, adiustatorów, korektorów) są ciekawym świadectwem w studiach leksykalnych, gdyż rzucają światło na kwestię, jaki jest stopień żywotności dango wyrazu w momencie kolejnego przedruku.

5.5. *Kudkudak* i Wileńszczyzna

Dotychczasowe opracowania pozwalają stwierdzić, że wyraz występował także w polszczyźnie północnokresowej. Jak zaświadcza Franciszek Sielicki:

„Głos kury, która ogłaszała zniesienie jajka, dzieci mikulińskie interpretowały w postaci: »Kud kud kud kudak, jajeczka znisła«. W Oleszkach mówiono: »Kud kud kud kudak, znisła jajeczka z kulak!«³¹

Można go spotkać także w twórczości pisarzy z wileńskim rodowodem. Jednym z nich jest ur. w 1932 r. w Wilnie Zbigniew Żakiewicz, autor m.in. *Sagi wileńskiej* (*Ród Abaczów* 1967, *Dolina Hortensji* 1975, *Wilcze łąki* 1982)³².

„Jesteś jak kura, co zniosła jajo i kudkudacze, że odkryła Amerykę! Tak więc rozmowa nasza stawała się coraz bardziej logiczna i nieprzyjemna zarazem [...]”³³.

W tym punkcie trzeba także wspomnieć o zanotowanym przez Tadeusza Lewaskiewicza czasowniku *kudakać* w języku powojennych przesiedleńców z Nowogródka i okolicy³⁴. Tu należy też dźwiękonaśladowcze *kud kuda!*,

³⁰ Ibidem, s. 360.

³¹ F. Sielicki, *Folklor dziecięcy i młodzieżowy na Wilejszczyźnie w okresie międzywojennym*, Wrocław 1992, s. 36.

³² *Współcześni polscy pisarze i badacze literatury. Słownik biobibliograficzny...*, op. cit., s. 13-17.

³³ Z. Żakiewicz, *Ród Abaczów*, Warszawa 1971, s. 125.

³⁴ T. Lewaskiewicz, *Język powojennych przesiedleńców z Nowogródka i okolicy*, Poznań 2017, s. 410.

ze wskazaniem na Litwę w *Słowniku gwar polskich* Jana Karłowicza³⁵ i powtórzone w *Słowniku warszawskim* (już bez wskazania na litewską proveniencję)³⁶. Poszukiwania naprowadziły mnie na internetową stronę *Lietuvių liaudies skaičiuotės* (*Litewskie wyliczanki ludowe*), gdzie znaleźć można także wyliczankę w języku litewskim, zbudowaną na dźwiękonaśladowczym *kud kudak*:

Oryginał	Przekład filologiczny (H.D.)
<p>Kud kudak... Kud kudak, kud kudak Višta kudakavo. Kud kudak, kud kudak Viščiukus skaičiavo. Viens, du, trys, Viens, du, trys – Paskutinis – šis!*</p>	<p>Kud kudak Kud kudak, kud kudak Kogut zapiał. Kud kudak, kud kudak Kurczaki liczył. Raz, dwa, trzy Raz, dwa, trzy – Ostatni jesteś ty!</p>

* <https://pasakukampelis.eu/lt/skaiciuotes/?Lietuviu-liaudies-skaiciuotes/Kud-kudak...> [dostęp: 17.02.2023].

5.6. W gwarach polskich

W gwarach śląskich odnotowano czasownik *kokodakać*, który Marzena Muszyńska, autorka monograficznego artykułu o czasownikach onomatopeicznych w gwarach Śląska na tle słowiańskim, wiąże z ukraińskim *kudkudak*³⁷. Zastosowany w tej pracy sposób prezentacji materiału rodzi jednak wątpliwości, czy miałyby to być pożyczka z ukraińskiego – w takiej sytuacji raczej nowa, powstała na bazie kontaktu z polszczyzną kresową przesiedleńców po 1945 roku – czy też kontaminacja *kokotać* i *gdakać*. Ze względu na cel tego artykułu nie musimy tej zagadki rozwiązywać.

5.7. Pani Kudakowa

W wydanych właśnie wspomnieniach Hanny Popowskiej-Taborskiej (1930-2022) pojawia się wymyślona przez nastolatki *pani Kudakowa*.

³⁵ Karłowicz J., *Słownik gwar polskich*, t. 2, Kraków 1901, s. 511.

³⁶ *Słownik języka polskiego*, red. J. Karłowicz, A. A. Kryński, W. Niedźwiedzki, t. 2, Warszawa 1902, s. 620.

³⁷ M. Muszyńska, *Czasowniki onomatopeiczne w gwarach Śląska na tle słowiańskim. I. Leksemy opisujące głosy i zachowania ptaków*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 2013, t. LIX, s. 175.

„Tuż przed Powstaniem – wspomina Popowska-Taborska – chodziłam z najbliższą moją przyjaciółką, Martą Bukowską, po zaułkach okolic Grójeckiej i wynotowywałyśmy skrupulatnie studnie i przejścia między podwórkami. Taki dostałyśmy rozkaz od drużynowej Inki. Nie sądzę, byśmy mogły dobrze przygotować te plany, ale też chyba nigdy nie było okazji ich wykorzystać. Aby nie budzić podejrzeń, pytałyśmy w każdym domu o wymyśloną »panią Kudakową«. Bawiłyśmy się tym doskonale i po dziecinnemu. Miałyśmy zresztą w tym czasie tylko czternaście lat”³⁸.

We wspomnieniach prof. Popowskiej-Taborskiej brak wskazówek, jak interpretować to nazwisko. Z pewnością postać „pani Kudakowej” została wymyślona, ale czy samo nazwisko? Okazuje się, że w Polsce mieszka kilkadziesiąt osób o nazwisku *Kudak*³⁹. Kazimierz Rymut wywodzi je i kilkanaście innych (*Kuda*, *Kud-aj*, *Kud-aka* i in.) od rdzenia *kud-*, który może znaczyć tyle co ‘zniszczyć’⁴⁰. Intuicja podpowiada mi, że w „dziecinniej” *pani Kudakowej* może kryć się dźwiękonaśladowcze *kud*.

6. W stronę geografii lingwistycznej

Zbierając powyższe ustalenia, możemy zauważyć, że geografia lingwistyczna dość wyraźnie pokazuje, skąd w idiolekcie Sapkowskiego mógł pojawić się *Kudkudak*. Spośród powyższych przykładów eliminujemy tekst DonGURALesko, gdyż (1) raper jest rodowitym poznaniakiem, a (2) inkryminowany fragment tekstu piosenki „Dziadu” jest ewidentnie zapożyczeniem z Brzechwy. (3) Piosenka „Dziadu” jest nowa (2019) i nie mogła być dla Sapkowskiego źródłem inspiracji. Cytaty z trzech kolejnych autorów – Czajkowskiego, Kolberga i Brzechwy – łączy Ukraina. Brzechwa – przypomnijmy – urodzony w Żmerynce, „młodość spędził na Kresach Wschodnich, podróżując ze swą rodziną”. Kolberg daje materiał z Pokucia i Wołunia, z ewidentnymi cechami ukraińskimi. Czajkowski „pochodził z rodziny Czajkowskich osiadłej od XVII w. na Ukrainie, wywodzącej się ze wsi Czajki. Ukończył szkołę w Berdyczowie, [...]”⁴¹.

Sapkowski – urodził się w Łodzi w 1948 r. Jego matka pochodziła z podkieleckiej wsi, a ojciec spod Wilna. Dziadek po mieczu pochodził z drobnoszlacheckiej rodziny herbu Łódzia, wywodzącej się z Kowieńszczyzny, służył w armii rosyjskiej,

³⁸ H. Popowska-Taborska, *Zapisywane z doskoku*, Warszawa 2022, s. 84.

³⁹ *Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych*, red. K. Rymut, t. 5 (Kł-L), Kraków 1993, s. 384.

⁴⁰ K. Rymut, *Nazwiska Polaków*, Wrocław 1991, s. 167.

⁴¹ *Michał Czajkowski*, <https://pl.wikipedia.org/wiki/MichałCzajkowski> [dostęp: 17.02.2023].

po 1917 r. wraz z rodziną powrócił na Wileńszczyznę, pracował jako naczelnik poczty w Święcianach. Po II wojnie światowej rodzina Sapkowskich zamieszkała w okolicach Nowej Soli, następnie w Łodzi. Naszą uwagę zwraca „litewskie” po mieczu pochodzenie rodziny Sapkowskiego. Myślę, że w języku domowym rodziny Sapkowskiego mogło się coś z folkloru wileńskiego zachować, tak jak np. w rodzinie Zbigniewa Żakowskiego. Rodzice (rodzina) Sapkowskich mogła także zetknąć się ze słowem *kudkudak* także w okresie zamieszkania w okolicach Nowej Soli, gdzie przecież mieszkało wielu przesiedleńców z Kresów.

7. Ukraińskie кудкудак і кудкудакати

We współczesnym języku ukraińskim występują przynajmniej dwie jednostki leksykalne, które musimy wziąć pod uwagę. Dźwiękonaśladowcze *kudkudák* (кудкудак), który oznacza głos kury, oraz czasownik *kudkudákaty* (кудкудакати), który funkcjonuje w znaczeniu ‘wydawać dźwięk *kudkudak*’:

„Чіпка слухає [казочку] – й дума: »І чого отой дід з бабою плаче? чого тая курочка кудкудаче?...« (Панас Мирний, II, 1954, 47); Кудкудакали кури, шукаючи гнізд, щоб знестися... (Олесь Гончар, III, 1959, 318)”⁴².

Etymologiczny słownik języka białoruskiego⁴³ notuje jedynie – też dźwiękonaśladowcze – *kudachtac*’, co nieco dziwi w związku ze stanem w polszczyźnie na Wileńszczyźnie – źródłem zapożyczenia do polszczyzny północnokresowej musiały być gwary białoruskie.

W języku polskim głos kury oddajemy za pomocą wyrazów z rdzeniem *gd-*: *gdakać, gdakanie, gdakacz*. Tu zapewne także i *gderać* ‘zrzędzić, utyskiwać’. Ten sam dźwięk kury był różnie słyszany w poszczególnych językach słowiańskich, stąd np.: czeskie *kdákat*, ros. *kudákat*’/*kudáchtat*’, ukr. *kudkudákaty*, chor./serb. *Kakodákati*⁴⁴. Czy węgierskie (*kot-kot-kot-kodács*) oraz rumuńskie (*cotcodac*) to zapożyczenia ze słowiańszczyzny, czy też powstały niezależnie na gruncie tych języków, nie potrafę odpowiedzieć⁴⁵.

⁴² Przykłady za: *Словник української мови*, t. 1-11, Київ 1970-1980, <http://www.inmo.org.ua/sum.html> [dostęp: 10.02.2023].

⁴³ *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, ред. В.У. Мартынаў, т. 5, Мінск 1989, с. 144.

⁴⁴ Podaję za: W. Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005, s. 158, s.v. *gdakać, gderać*; por. *Етимологічний словник української мови*, ред. О.С. Мельничук, т. III, Київ 1989, с. 124.

⁴⁵ Przykłady z: *Cross-linguistic onomatopoeias*, [online:] https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Cross-linguistic_onomatopoeias&oldid=1137609327 [dostęp: 17.02.2023].

8. Literatura dziecięca

W dotychczasowych rozważaniach kluczem była geografia lingwistyczna, tzn. pokazano, że wyraz pospolity *kudkudak* i derywowana od niego nazwa własna, której użył Sapkowski, nie dadzą się wytłumaczyć bez wskazania na języki wschodniosłowiańskie i polszczyznę kresową. Takie postępowanie jest zasadne, jeśli chodzi o język polski jako twór ponadindywidualny. Obecność onimu *Kudkudak* w polszczyźnie Sapkowskiego, tj. w jego języku osobniczym, można tłumaczyć jeszcze do innego klucza. Dźwiękonaśladowcze *kudkudak* mogło zadomowić się w jego idiolekcie przez literaturę dziecięcą. W tym rodzaju twórczości gry i zabawy językowe, w tym wyrazy dźwiękonaśladowcze, są częste⁴⁶ i – zdaniem badaczy – ich obecność jest naturalnie usprawiedliwiona rozwojem językowym dziecka⁴⁷.

W *Słowniku onomatopei* Bańki⁴⁸ znajdziemy oprócz znanego nam już cytatu z Brzechwy jeszcze przykłady z trzech innych „autorek” – z urodzonej w Warszawie Elżbiety Ostrowskiej (*Dziwna tajemnica* 1968)⁴⁹, z warszawianki Wandy Grodzieńskiej (*Leśne jagody*, daty pierwodruku nie udało mi się ustalić)⁵⁰ oraz z dwóch utworów Marii Kownackiej, urodzonej koło Kutna (*Razem ze słonkiem. Zima, Plastusiowo*). Z tej trójki tylko Kownacka mogła mieć dłuższy kontakt z polszczyzną kresową, gdy w latach 1915-1918 przebywała w Mińsku Litewskim⁵¹. Wszystkie wymienione teksty należą do klasyki literatury dziecięcej w Polsce. Czy Sapkowski miał kontakt z tego typu literaturą, trudno ustalić.

Wnioski

Przedstawione powyżej cytaty pozwalają stwierdzić, że przezwiska *Kudkudak* Sapkowski nie wymyślił, wykorzystał jednak twórczo istniejący i znany mu materiał językowy, choć w przypadku jego prozy o wyraźnie intertekstualnym charakterze wskazanie bezpośredniego źródła nie jest możliwe.

⁴⁶ B. Niesporek-Szamburska, *Zabawy brzmieniem we współczesnych wierszach dziecięcych*, „Język Artystyczny” 2010, t. 14, s. 143.

⁴⁷ P. Kładoczny, *Co łączy nazwy dźwięków ze świadomością językową?*, „Język a Kultura” 2018, t. 28, s. 56.

⁴⁸ *Słownik onomatopei, czyli wyrazów dźwięko- i ruchonaśladowczych...*, op. cit.

⁴⁹ *Elżbieta Ostrowska (1923-2007)*, [online:] [https://pl.wikipedia.org/w/index.php?title=El%C5%B4bieta_Ostrowska_\(1923%E2%80%932007\)&oldid=66112205](https://pl.wikipedia.org/w/index.php?title=El%C5%B4bieta_Ostrowska_(1923%E2%80%932007)&oldid=66112205) [dostęp: 17.02.2023].

⁵⁰ Informacje biograficzne podają za: *Współcześni polscy pisarze i badacze literatury. Słownik bibliograficzny...*, op. cit., t. 3, s. 154-156.

⁵¹ Informacje biograficzne o Kownackiej podają za: *Współcześni polscy pisarze i badacze literatury. Słownik biobibliograficzny...*, op. cit., t. 4, s. 336-342.

1. Przewisko barona Eylemberta z Tigg, epizodycznego bohatera sagi o Wiedźminie, może wywodzić się bezpośrednio z języka ukraińskiego (pisarz podaje się za poliglotę).
2. Źródłem inspiracji może być także literatura. Z dwu pisarzy, których utwory mogłyby być potencjalnym źródłem onimu *Kudkudak*, optujemy za Brzechwą, którego wiersze w pokoleniu Sapkowskiego są dość powszechnie znane. Choć przywoływany wcześniej Michał Czajkowski pozostał w historii literatury głównie jako autor powieści historycznych, to w dotychczasowej literaturze przedmiotu na związki między Sapkowskim a Czajkowskim nie wskazywano.
3. Hipotetycznym źródłem onimu *Kudkudak* w sadze o Wiedźminie mogłyby być wiersze dla dzieci. Myślę, że Sapkowski najprawdopodobniej zetknął się z Brzechwą, co do innych utworów, w których występują formy dźwiękonaśladowcze interesującego nas typu nie ma pewności.
4. Nie można wykluczyć, że dźwiękonaśladowcze *kudkudaczyć* i *kudkudak* wyniósł z języka domowego, z rodziny ze strony ojca (polszczyzna kresowa, wileńska).

Przywołana wcześniej deklaracja Sapkowskiego, iż większość nazwisk wymyśla on sam, „zawsze starając się, by ładnie brzmiały i ładnie wpasowywały się w rytm i kadencję frazy, a zwłaszcza dialogu”, jest tylko deklaracją jego założeń twórczych. I choć zapewne jest to prawdą, to każdy onim wymaga indywidualnej interpretacji.

Rodzimym odpowiednikiem *Kudkudaka* w języku polskim powinien być *Gdakacz*. Etymologicznie *Kudkudak* i *Gdakacz* to nazwy dźwiękonaśladowcze, w obu występuje ta sama genetycznie część: pol. *gd-* i wschodniosłowiańskie *kud-*. *Gdakacz* i inne nazwy własne (nazwiska/przezviska) od rdzenia *gd-ak-* są dobrze zadomowione w polskiej onomastyce literackiej, zob. np. *Opowieść o Gdakaczu, Gdakuli i Gdakuleńce* Klemensa Brentano, którą po polsku opowiedziała Zofia Rogoszówna.⁵² Od tego samego rdzenia tworzy się też inne nazwy osobowe (np. *Gdaczusz* z *Gdaka*, *Gdacik*, *Gdakała* etc.) i miejscowe (np. *Gdyczyna* «część wsi Siedliska pod Brzozowem w woj. podkarpackim»)⁵³.

⁵² K. Brentano, *Opowieść o Gdakaczu, Gdakuli i Gdakuleńce podług Klemensa Brentano*, tłum. Z. Rogoszówna, Lwów 1911.

⁵³ Zob. W. Makarski, *Rozgdakana »Gdyczyna«*, „Roczniki Humanistyczne” 1999, t. XLVII, z. 6, s. 125.

Bibliografia

1. Bańko M., *Słownik onomatopei, czyli wyrazów dźwięko- i ruchonaśladowczych*, Warszawa 2009.
2. Boryś W., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005.
3. Brentano K., *Opowieść o Gdakaczu, Gdakuli i Gdakuleńce podług Klemensa Brentano*, tłum. Z. Rogoszówna, Lwów 1911.
4. Brzechwa J., *Wiersze wybrane*, wyd. 3 zm. i rozsz., Warszawa 1959.
5. *Cross-linguistic onomatopoeias*, [online], https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Cross-linguistic_onomatopoeias&oldid=1137609327.
6. DonGURALesko, *Latające ryby*, [CD], Shpady 2019.
7. *Donguralesko*, [online], <https://pl.wikipedia.org/wiki/Donguralesko?oldid=69509976>.
8. *Elżbieta Ostrowska (1923-2007)*, [online], [https://pl.wikipedia.org/w/index.php?title=Elżbieta_Ostrowska_\(1923%E2%80%932007\)&oldid=66112205](https://pl.wikipedia.org/w/index.php?title=Elżbieta_Ostrowska_(1923%E2%80%932007)&oldid=66112205).
9. *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, т. 1-14, рэд. В.У. Мартынаў ([с 2004 г.] Г.А. Цыхун), Мінск 1978–2017.
10. *Етимологічний словник української мови: В 7 т.*, ред. О.С. Мельничук, Київ 1982.
11. Karaś H., *Wschodniosłowiańskie zapożyczenia leksykalne w powieści Michała Czajkowskiego „Stefan Czarniecki”*, „Prace Filologiczne” 1992, t. 37, s. 359-376.
12. Karłowicz J., *Słownik gwar polskich*, t. 1-6, Kraków 1900-1911.
13. Kładoczny P., *Co łączy nazwy dźwięków ze świadomością językową?*, „Język a Kultura” 2018, t. 28, s. 55-74.
14. Kolberg O., *Pokucie. Obraz etnograficzny*, t. 3, Kraków 1888.
15. Kolberg O., *Wołyń*, Wrocław–Kraków–Warszawa 1964.
16. Kozłowska A., *Miejsce badań nad idiolektem w obrębie językoznawstwa*, „Poznańskie Spotkania Językoznawcze” 2015, t. 30, s. 71-83.
17. Kurzowa Z., *Uwagi o nazwach bohaterów Trylogii Sienkiewicza*, [w:] *Symbole philologicae in honorem Witoldi Taszycki*, red. S. Hrabec, S. Jodłowski, M. Karaś, i in., Wrocław 1968.
18. Lewaszkiwicz T., *Język powojennych przesiedleńców z Nowogródka i okolicy*, Poznań 2017.
19. *Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny*, t. 1-2, red. J. Krzyżanowski, Warszawa 1985-1986.
20. Makarski W., *Rozdakana Gdycyzna*, „Roczniki Humanistyczne” 1999, z. 6, s. 115-125.
21. Muszyńska M., *Czasowniki onomatopieczne w gwarach śląska na tle słowiańskim. I. Leksemy opisujące głosy i zachowania ptaków*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 2013, t. LIX, s. 165-187.
22. Niesporek-Szamburska B., *Zabawy brzmieniem we współczesnych wierszach dziecięcych*, „Język Artystyczny” 2010, t. 14, s. 141-156.
23. Popowska-Taborska H., *Zapisywane z doskoku*, Warszawa 2022.
24. Rymut K., *Nazwiska Polaków*, Wrocław 1991.
25. Sapkowski A., *Ostatnie życzenie. Miecz przeznaczenia*, Warszawa 1993.
26. Sapkowski A., Beres S., *Historia i fantastyka*, Warszawa 2005.
27. Sielicki F., *Folklor dziecięcy i młodzieżowy na Wilejszczyźnie w okresie międzywojennym*, Wrocław 1992.
28. Sienkiewicz H., *Potop*, t. 1-6, Warszawa 1886.

29. *Słownik języka polskiego*, t. 1-8, red. J. Karłowicz, A. A. Kryński, W. Niedźwiedzki, Warszawa 1900-1927.
30. *Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych*, t. 5 (Kl-L), Kraków 1993.
31. *Словник української мови*, t. 1-11, Київ 1970-1980, <http://www.inmo.org.ua/sum.html>.
32. Szelewski M., *Nazewnictwo literackie w utworach Andrzeja Sapkowskiego i Nika Pierumowa*, Toruń 2003.
33. Tuwim J., *Wiersze*, t. 1-2, Warszawa 1986.
34. *Współcześni polscy pisarze i badacze literatury. Słownik biobibliograficzny*, t. 1-10, red. J. Czachowska, A. Szałagan, Warszawa 1994-2007.
35. Żakiewicz Z., *Ród Abaców*, Warszawa 1971.
36. Żołądź P., *Potworność i krytyka. Studia o cyklu wiedźmińskim Andrzeja Sapkowskiego*, Kraków 2018.
37. Żołądź P., Pilawa K., *Polak czy kosmopolita? Niejednoznaczna tożsamość Geralta z Rivii. Z Piotrem Żołądziem rozmawia Konstanty Pilawa*, [online], <https://klubjagiellonski.pl/2018/12/11/polak-czy-kosmopolita-niejednoznaczna-tozsamosc-geralta-z-rivii/>.

The linguistic genesis of Baron Kudkudak

Abstract

The article analyzes the origin of the nickname *Kudkudak*. It is carried by one of the supporting characters of Andrzej Sapkowski's *The Witcher* saga. The analysis leads to the conclusion that this onomatopoeic personal name is not an individual neologism of Sapkowski. In various phonetic variants, it occurs in Borderland Polish, from where it found its way into literary texts. Its source is most likely the Ukrainian word *kudkudák* (кудкудак), which means the voice of a hen, is an imitation of the voice of a hen. Sapkowski's source of inspiration was either the Polish language of his family on his father's side or children's literature, most likely Jan Brzechwa's poem *Kokoszka-smakoszka*.

Keywords: proper names in literature, Polish-Ukrainian linguistic contacts, idiolect, proper names in Sapkowski's prose, origin of the nickname Kudkudak